INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF
Contemporary Pedagogical and Philological Research
2026 / No. 1(2)

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

NUTQIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNING TASNIFI, RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA NUTQ NUQSONLARINING OLDI OLISH MASALALARI

Murodova Sitora Musurmonqul qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning zamonaviy logopedik va kliniko-pedagogik tasnifi, ularning psixofizik va nutqiy rivojlanish xususiyatlari hamda nutq buzilishlarining oldini olish (profilaktika) masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida nutq nuqsonlarini barcha bosqichlarda (birlamchi, ikkilamchi, uchlamchi) barvaqt aniqlash va profilaktik tadbirlarni kompleks yo‘lga qo‘yish mexanizmlari o‘rganildi. Natijalar ko‘rsatadiki, erta tashxis va differensial yondashuv bolalarning muloqot va intellektual salohiyatini tiklashda yuqori samaradorlik beradi.

Tayanch so‘zlar: nutq nuqsonlari, logopediya, dislaliya, dizartriya, alaliya, afaziya, rinolaliya, profilaktika, korreksion-pedagogik yordam, psixofizik rivojlanish.

1. Kirish (Introduction)

Nutq – insoniyat jamiyatida shaxsning shakllanishi, fikrlash faoliyati va ijtimoiy moslashuvini ta’minlovchi eng muhim ruhiy funksiyalardan biridir. Bolalik davrida nutqning to‘g‘ri va o‘z vaqtida rivojlanishi uning kelajakdagi ta’lim olishi, intellektual kamoloti va atrof-muhit bilan o‘zaro muloqotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Biroq, so‘nggi yillarda dunyo miqyosida va mamlakatimizda nutqida turli darajadagi nuqson va buzilishlar bo‘lgan bolalar soni ortib borayotgani kuzatilmoqda.

Nutq buzilishlari nafaqat tovush talaffuzidagi kamchiliklar, balki lug‘at boyligining cheklangani, grammatik qurilishning shakllanmagani va muloqot yetishmovchiligi bilan xarakterlanadi. Bu holat bolaning psixologik rivojlanishiga ham ta’sir etib, ularda tortinchoqlik, xavotirlanish va o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik kabi ikkilamchi psixik og‘ishlarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammoning dolzarbligi nutq

nuqsonlarini to‘g‘ri tasniflash, ularning rivojlanish qonuniyatlarini va sabablarini chuqur o‘rganish hamda ularning oldini olishga qaratilgan profilaktik tizimni takomillashtirishni talab etadi.

2. Metodlar (Methods)

Tadqiqot jarayonida nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixofizik va nutqiy holatini kompleks baholash uchun quyidagi ilmiy-tadqiqot va metodologik usullardan foydalanildi:

• Kliniko-pedagogik va psixologik-pedagogik tasnif tamoyillariga tayangan holda nutq buzilishlarini guruhlash va qiyosiy tahlil qilish;

• 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan nutqida buzilish bor bolalarning (n=60) nutqiy va verbal bo‘lmagan (motorika, diqqat, xotira, idrok) funksiyalarini logopedik kuzatuv;

• Bolalarning tibbiy va rivojlanish anamnez ma’lumotlarini tahlil qilish (homiladorlik davri, tug‘ruq patologiyalari, erta yoshdagi kasalliklar);

• Logopedik profilaktika va erta korreksion aralashuv usullari samaradorligini baholash uchun statistik hamda qiyosiy-tahliliy metodlar.

3. Natijalar (Results)

O‘tkazilgan tadqiqotlar va ilmiy tahlillar natijasida nutq nuqsonlarining tasnifi, ularning rivojlanish xususiyatlari hamda oldini olish dinamikasi bo‘yicha bir qancha muhim ma’lumotlar olindi.

A. 1. Nutq nuqsonlarining tasnifi va tarqalish darajasi:

Logopedik amaliyotda nutq buzilishlari ikki asosiy tasnif bo‘yicha o‘rganiladi: kliniko-pedagogik va psixologik-pedagogik tasnif.

Kliniko-pedagogik tasnifga ko‘ra nutq nuqsonlari quyidagi turlarga bo‘linadi:

- Dislaliya – eshitish yetishmovchiligi va nutq apparati innervatsiyasi buzilmagan holda tovush talaffuzining buzilishi.

- Dizartriya – markaziy asab tizimining organik zararlanishi oqibatida nutq apparati innervatsiyasining buzilishi (tovush talaffuzi, ritm va tempning buzilishi).

- Rinolaliya – nutq apparatining anatomik nuqsonlari (tovush va tanglay yoriqlari) tufayli ovoz tembri va tovushlar talaffuzining buzilishi.

- Alaliya – bosh miya po‘stlog‘ining nutq zonalarining prenatal yoki erta postnatal davrda zararlanishi oqibatida nutqning umuman rivojlanmagani yoki og‘ir darajada orqada qolishi (motor va sensor alaliya).

- Afaziya – shakllangan nutqning miya jarohatlari yoki kasalliklari oqibatida qisman yoki to‘liq yo‘qolishi.

- Dukallik (Duduqlanish) – nutq apparati mushaklarining konvulsiv (toshma) holatlari oqibatida nutq sur’ati va ritmining buzilishi.

Psixologik-pedagogik tasnif bo‘yicha nutq nuqsonlari quyidagicha guruhlanadi:

- Nutq vositalarining shakllanmaganligi (Fonetik buzilishlar, Fonetik-fonematik rivojlanmaganlik – FFR, Nutqning umumiy rivojlanmaganligi – NUR / ONR 1, 2, 3 va 4-darajalari).

- Nutq vositalarini qo‘llashdagi buzilishlar (Duduqlanish, muloqot nuqsonlari).

B. 2. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari:

Tadqiqot guruhi (n=60) ustida o‘tkazilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, nutq nuqsoni bo‘lgan bolalarda nafaqat til vositalari, balki umumiy psixofizik rivojlanishda ham o‘ziga xos xususiyatlar namoyon bo‘ladi:

• Motorika sohasidagi o‘zgarishlar: Bolalarning 68 foizida nozik (fein) va umumiy motorikada yetishmovchiliklar (harakatlar koordinatsiyasining sustligi, barmoqlar epchilligining yetishmasligi) aniqlandi.

• Psixik jarayonlar: Bolalarning 55 foizida ixtiyoriy diqqatning beqarorligi, eslab qolish hajmining cheklangani va ob’ektiv fikrlash darajasining sekinligi kuzatildi.

• Emotsional-irodaviy soha: Bolalarning 42 foizida o‘z nutq nuqsonini anglash natijasida kelib chiquvchan tortinchoqlik, tajovuzkorlik yoki muloqotdan qochish (negativizm) holatlari qayd etildi.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

4. Munozara (Discussion)

Olingan natijalar ko‘rsatadiki, nutq nuqsonlari shunchaki oddiy til nuqsoni emas, balki bolaning butun shaxsiyati va psixofizik rivojlanishiga ta’sir etuvchi tizimli muammodir. Nutq nuqsonlarining kelib chiqish manbalari va ularning oldini olish (profilaktika) masalalari uch bosqichli profilaktika tizimida ko‘rib chiqilishi lozim:

a) 1. Birlamchi profilaktika (Barcha bolalar va ota-onalar uchun):

Birlamchi profilaktika prenatal va erta postnatal davrni o‘z ichiga oladi. Homiladorlik davrida onaning salomatligini muhofaza qilish, yuqumli kasalliklar va stress omillarining oldini olish muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, erta yoshdagi (0-3 yosh) bolalarda to‘g‘ri nutqiy muhitni yaratish, muloqotni rivojlantirish va raqamli texnologiyalar (gadjetlar) ta’sirini cheklash birlamchi profilaktikaning asosidir.

b) 2. Ikkilamchi profilaktika (Xavf guruhidagi bolalar uchun):

Ikkilamchi profilaktika nutq nuqsoni rivojlanish xavfi bo‘lgan bolalarni (tug‘ruq jarohati olgan, tez-tez kasal bo‘ladigan, eshitish va psixik rivojlanishi sust bolalar) barvaqt aniqlashga qaratilgan. Bu bosqichda erta logopedik va nevrologik tashxis qo‘yish hamda logopedik massaj va artikulatsion gimnastika elementlarini qo‘llash nuqsonning chuqurlashib ketishining oldini oladi.

c) 3. Uchlamchi profilaktika (Mavjud nuqsonli bolalar uchun):

Mavjud nutq nuqsonining ikkilamchi va uchlamchi oqibatlarini (masalan, yozuv va o‘qish buzilishlari – disgrafiya, disleksiya hamda ijtimoiy dezadaptatsiya) oldini olishga qaratilgan. Bu jarayonda logoped, psixolog, defektolog va shifokor-nevrologlarning jamoaviy va integratsiyalashgan yondashuvi talab etiladi.

5. Xulosa va tavsiyalar (Conclusion)

O‘tkazilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar va tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Nutq nuqsonlari bo‘lgan bolalarni to‘g‘ri va o‘z vaqtida tasniflash korreksion-pedagogik faoliyatning aniq yo‘nalishini belgilab beradi.

2. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari uning emotsional va intellektual sohasiga ta’sir ko‘rsatishi sababli, korreksion ishlar majburiy ravishda kompleks (logopedik, psixologik va tibbiy) xarakterga ega bo‘lishi kerak.

3. Nutq nuqsonlarining oldini olishda profilaktika ishlarini erta yoshdan (0-3 yosh) boshlash va ota-onalarning logopedik savodxonligini oshirish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Amaliy tavsiyalar:

• Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida logopedik skrining tizimini takomillashtirish va erta yoshdagi profilaktika xonalarini tashkil etish;

• Ota-onalar uchun bolaning nutqiy va motorik rivojlanish davrlari bo‘yicha ilmiy-ommabop yo‘riqnomalar va seminarlar tashkil qilish;

• Logoped, nevrolog, defektolog hamda ota-onalar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikning uzviyligini ta’minlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Y. Logopediya. – Tashkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011. – 268 b.

2. Muminova L.R., Xamidova M.U. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar logopediyasi va psixologiyasi. – Tashkent: O‘qituvchi, 2018.

3. Luriya A.R. Yazyk i soznaniye. – Moskva: Izdatelstvo MGU, 2002. – 320 s.

4. Volkova L.S. Logopediya: Uchebnik dlya studentov defektol. fak. ped. vyssh. uchebn. zavedeniy. – Moskva: Vlados, 2009.

5. Fomicheva M.E. Vospitaniye u detey pravilnogo proiznosheniya. – Moskva: Prosveshcheniye, 1989.